

KÖNYVEKRŐL

Donáth Péter: Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon. 1945–1960.
Trezor Kiadó, Budapest, 2008. 558 o.

Az elmúlt másfél évtizedben *Donáth Péter* történelmi kutatómunkájának és publikációs tevékenységének a középpontjában a magyarországi – időnként és kötődése folytán érthetően, elsősorban a budai – tanítóképzés és az állam oktatásügyi szerepvállalásának, a magyarországi oktatáspolitikai alakulásának – változásainak és változatlanóságának 19-20. századi története állt. 2008-ban megjelent két vastag tanulmánykötete közül a második – *expressis verbis* – nevén is nevezi a sokszorosan körüljárt témát, és – igaz, hogy látszólagos megszorítással, az 1945 és 1960 közötti időszakra „fókuszálva” – az „*Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon*” címet viseli. A cím azonban megtévesztő: az 1945 utáni tizenöt évet felidéző három tanulmányban – a kontextusokban és a tanulmányokon túlbujánzó, hatalmasra duzzadt jegyzetapparátusokban komplex módon jelen van a modern magyarországi oktatásügyi történetének szinte minden lényegi mozzanata.

A kutatói figyelem természetesen, a kötet címét igazolva, a magyarországi tanítótársadalom ellentmondásos fejlődésének, megkésett és meg-megszakított professzionalizálódásának a képzéssel összefüggő szakmai alapkérdéseire és a „szakmaiság” értelmezését meghatározó – korabeli – oktatáspolitikai természetének, jellemző vonásainak, a politikai-hatalmi mechanizmus(ok) működésének a megismerésére és bemutatására irányul.

Az 1945 és 1960 közötti időszak – túlzás nélkül állíthatjuk – drámai fejezete a magyar tanítóképzés történetének. A „művelődés földosztása” (*Illyés Gyula*), az általános iskola megteremtése korszakos lépés az oktatásügyi modernizáció hazai történetében és hatalmas kihívás a pedagógusképzés tekintetében is, – mind tartalmi, mind szervezeti vonatkozásban. Az általános iskola létrehozását övező politikai-ideológiai és szakmai érdek- és nézetkülönbségek, a nyílt és/vagy rejtőzködő szándékok rányomják bélyegüket a tanítóképzéssel összefüggő vitákra és törekvésekre is. Zsákcúcs próbálkozások – mint az általános iskolai egységes nevelő képzést célzó pedagógiai főiskola, valamint a pedagógiai gimnázium átmeneti öszvér-megoldása – nyomán, mind a középfokú képzés időtartamának régóta sürgetett bővítését, mind a középiskolai érettségire épülő akadémiai képzés évtizedek óta érlelődő alternatíváját elvetve, a hegyek vajúdásából 1950-ben egerke született: a visszafejlesztett, négy évfolyamra redukált (igaz, gyakorlati évvel megtoldott) középfokú tanítóképző szakiskola.

Donáth Péter könyvének első tanulmánya – Közszolgálat, szakértelem, méltányosság. *Rozsondai Zoltán* minisztériumi küzdelmei a tanítóképzés értékeinek megőrzéséért, megújításáért (1945–1960) – ennek a valóban drámai történetnek a fordulatait, kulisszatitkait tárja fel egy, a tanítóképzés ügye iránt elkötelezett, hányattatott sorsú minisztériumi főtisztviselő sokoldalúan dokumentált tevékenységének bemutatásával. A kötet következő tanulmányai a felsőfokú tanítóképzés megszületéséhez (1958) vezető út politikai (és szakmai) cikk-cakkjain vezetnek végig bennünket. Az „Egy súlyos következménnyel járó oktatáspolitikai döntés születése” a Nagy Imre-kormány (1953–1955) időszakának jó szándékú, de fiaszóval végződő „játsszmáit” idézi fel; a „Vizsgálatok, diagnózisok – javallatok” pedig a Hegedűs-kormány (1955–1956) politikai-világnézeti indíttatású „reformtörekvéseinek” némiképp váratlan végeredményeként elfogadott, ekkor még kétévesnek tétélezett felsőfokú tanítóképzés megszületésének hátterére és körülményeire világítanak rá.

A kötet tudományos eredményeit – a teljesség igénye nélkül – az alábbiakban látom.

1) Meggyőző látlelete az ideológiai-politikai kizárólagosságon alapuló etatista oktatáspolitikai – nemcsak a „fordulat évét” követő, hanem már az azt megelőzően is lappangva nyomuló pártállami vagy állampárti (oktatás)politika – jellegzetességeinek, az irányítási mechanizmus magatartását, az előkészítések és a döntések voluntarizmusát is meghatározó – és az adott helyzethez igazodóan improvizatív – ideológiai-politikai determináció természetének. Az oktatáspolitikai – látszólagos – következetlenségei és ellentmondásai a hazai „nagypoli-

tika” függelmi viszonyainak (1. az SzK(b)P történetét), és az általa alakított hazai politikai erőternek a leképeződései, amelynek alakulását legfeljebb színezik a helyi érdekek és az úgynevezett „szakmai” szempontok. Ezáltal, valamint a jegyzetekben kifejtett történeti utalások és párhuzamosságok révén rámutat az etatizmus magyarországi megnyilvánulásainak – ha úgy tetszik: „rendszerfüggetlen” – sajátosságaira is, – a dualizmus utolsó szakaszától a '30-as éveken át a pártállami évtizedekig.

2) A hivatalos oktatáspolitikai és a felszínen zajló szakmai viták konfliktusainak felmutatásán túl – a tradicionális könyvészeti és levéltári források mögé tekintve – rávilágít, többnyire sikerrel a „mélyben” zajló folyamatokra, az iskolák világának, mindennapi szakmai-pedagógiai tevékenységének jellegzetes vonásaira: a védekezés, az alkalmazkodás, az óvatos elutasítás és a mimikri, azaz a túlélési technikák – egyfajta történeti kontinuitást is érzékeltető – változatosságára. (Az „alattvalói” magatartás lehetséges többféleségének frappáns bemutatása az utolsó tanulmányban a Vendel utcai tanítónőképző és a XII. kerületi tanítóképző 1955/56-os tanévének megidézése, amit számos utalással támaszt alá és egészít ki más intézmények forrásanyaga.)

3) Eredeti és meggyőző az ideológiai-politikai offenzíva első számú hadszínterének, az úgynevezett „*kettős nevelésnek*” a hagyományostól eltérő megközelítése. A (párt)állami (oktatás)politikai célok, legfőképpen a „klerikális befolyás”, a vallásos világnézet visszaszorítása érdekében az iskolára, a pedagógusokra osztott szerep ennek a „kettősségnek” antagonisztikus jellegét, az (osztály)harc kéréllhetetlenségét volt hivatva igazolni, megerősítve a két tűz közé szorított pedagógustársadalom függő helyzetét, nem csupán egzisztenciális, hanem morális-pszichikai kiszolgáltatottságát is. A 20. századi előzményekre utaló jegyzetek ezen a téren is alátámasztják a jelenség folytonosságát, az etatista állam és alárendeltjeinek mindenkor paradox viszonyát. Ebben az összefüggésben kereshetjük az indítékát és a magyarázatát a „neveletlennek”, sőt időnként „nevelhetetlennek” tekintett nevelők, a magyar pedagógustársadalom – és elsősorban a „tanítók tanítóinak” átprogramozására irányuló, bár a törekvést illetően korántsem újszerű társadalompolitikai kísérleteknek.

Befejezésül néhány további megjegyzést szeretnék fűzni az olvasottakhoz.

Az eddig elmondottakból is nyilvánvaló lehet számukra a Szerző holisztikus szemléletmódja, a jelenségek komplexitásának, sokoldalú összefüggéseinek a feltárására és felmutatására irányuló – sikeres – szándék. Ennek a szemléletmódnak a szilárd hátterét széles körű tudományelméleti, történetfilozófiai, köz- és oktatástörténeti tájékozottság biztosítja, amelynek impozáns igazolása – az irodalomjegyzéken túlmenően – a felhasználás, az alkalmazás szöveg-összefüggésekben és konkrét hivatkozásokban is megmutatkozó gazdagsága és relevanciája.

A kötet tanulmányai elismerésre méltó tervszerűséggel és szorgalommal feltárt, rendkívül széles körű, hatalmas forrásbázison alapulnak, amelynek feldolgozásában biztos irányítót jelentett a másodlagos források kezelése, a fentebb már méltatott elméleti, szakirodalmi tájékozottság. A kutatómunka volumenét jól érzékelteti a tájékozódásba bevont, a függelékben tételesen felsorolt 64 hazai levéltár, továbbá 25 magángyűjtemény. A levél- és irattári források mellett – az oral history eszközeivel élve – több tucatnyi visszaemlékezés, illetve kortársakkal (egykori tanítóképzős tanárokkal, tanulókkal) készített interjú teszi teljesebbé, életszerűbb a történetet. *Donáth Péter* tudományszervezői képességét és iskolaszervezői alkalmasságát bizonyítja, hogy ebben a nagy-szabású vállalkozásban csaknem száz munkatársa, nagyrészt hallgatója vállalt – a tudományos utánpótlás nevelése szempontjából sem lebecsülendő – szerepet.

A forrásanyag bősége és sokfélesége alapozza meg a feldolgozásnak az orvoslásban alkalmazott modern technikákhoz hasonlítható, komplex módszerét, ami lehetővé teszi – s megvalósítja – a konkrét események és folyamatok egyidejűleg több aspektusból történő megközelítését, az „olvasatok” egybevetését, a következtetések példaszerűen óvatos – az eltérő értelmezéseket sem kizáró – megfogalmazását. Ennek, a tér- és időbeliségben is megnyilvánuló többsíkúságnak, a „lent” és a „fent”, (mármint az iskola és az irányítás), a „jelen” és a „múlt” (az egymásra vetített „tizes”, „harmincas” és „ötvenes” évek) párhuzamosságának (különbségeinek, és az eltérésekben is kimutatható azonosságainak) az érzékeltetése módszertani szempontból is igen tanulságos eredménye és erénye a könyvnek. Ez a következetesen végigvitt több szempontúság természetesen megnehezíti a szöveg olvasói birtokbavételét. A probléma a szöveg és a jegyzetek párhuzamos olvasásával sem küzdhető le könnyen és maradéktalanul, hiszen a lényeg, a „mondanivaló” hol itt, hol ott rejtőzik. A néha szükségtelenül

Könyvekről

hosszú idézetekkel terhelt, dokumentatív alapszöveg és a jegyzetek önálló, tanulmányértékű fejtegetései olykor felcserélhetőnek tűnnek fel. A jegyzetapparátus egyébként sem könnyen kezelhető, túlzottan aprólékos, a „túlhivatkozásokból” – helyenként – némi (ön)igazolási kényszert olvastam ki.

Ennek ellenére – és ezzel együtt – történeti olvasókönyvnek is ajánlható, izgalmas és élvezetes olvasmány *Donáth Péter* tanulmánykötete. Nem utolsó sorban annak köszönhetően, hogy a történet „hordozói”, a tanulmányok „hősei” valóságos, élő, húsvér emberek. Nemcsak *Rozsondai Zoltán* már-már mitikussá növelt alakjára utalok, aki a szakmai elkötelezettség és felelősségtudat, az emberi tartás, a „protestáns etika” – gyengéi, megingásai, kompromisszumai ellenére is – rokonszenves, példaértékű megtestesítője. Markáns arcélek villannak fel a nagypolitika és a hivatali hierarchia világából (*Nagy Imre, Kádár János, Hegedűs András*, sőt *Rákosi Mátyás; Keresztúry Dezső, Ortutay Gyula, Erdei-Grúz Tibor, Jóború Magda; Bizó Gyula, Kálmán Gyula, Horváth Márton, Köte Sándor*, hogy csak néhány ismertebb közszereplőt említsek), a tanítóképzés vezető szakemberei köréből (*Porzsolt István, Kiss Tihamér, Kődöböcz József, Árpássy Gyula* stb.), s – különösképpen, mondhatni elfogult tisztelettel és szeretettel – a budai képző testületéből (*Szathmáry Lajos, Kiss Árpád, Bódi Ferenc, Bihari János* és mások). Személyes jelenlétük, különféle megnyilvánulásaik meggyőzően hitelesítik és életszerűvé lényegítik át a források rideg, óhatatlanul papirosizú, a korabeli bikkfanyelven megszólaló világát.

Nemcsak a szűkebb szakma, a „tanítóképző céh” és nem csupán pedagógusok vagy az oktatáspolitikai története iránt érdeklődő olvasók figyelmébe ajánlom a könyvet, hanem mindazoknak, akik egykor valamilyen kapcsolatban álltak az iskolával, az oktatással, és azoknak is, akiket érdekel, hogy milyen világban élt és tanult szüleik és nagyszüleik sokat próbált nemzedéke.

Kelemen Elemér